

CAPUT SEXTUM.

DE CONDITIONIBUS AD LEGITIME CELEBRANDUM
REQUISITIS.

Multa in eo capite dici possent : præcipua et in praxi frequentiora colligentes, dicemus 1° de diversis liturgiis ; 2° de singulis liturgiæ nostræ partibus ; 3° de variis Missarum speciebus ; 4° de loco ubi Missa celebranda sit ; 5° de altari et ejus ornamentis ; 6° de vestibus sacris ; 7° de vasis sacris ; 8° de rubricis servandis ; 9° de defectibus in Missa occurrentibus ; 10° de hora qua celebrare liceat ; 11° de præparatione et gratiarum actione celebrantis ; 12° de interruptione Missæ.

ARTICULUS PRIMUS.

DE DIVERSIS LITURGIIS.

1° Liturgia, a duobus verbis græcis, *λαϊτος*, *publicum*, *ἔργον*, *opus*, veniens, in sua generalitate spectata et rebus sacris applicata, publicum exprimit cultus divini exercitium, sumiturque pro officio divino peragendo et Missa celebranda.

Eo nomine hic specialiter intelligitur ordo lectionum, precum et cæremoniarum quæ in offerendo Missæ sacrificio adhiberi solent : tot igitur sunt liturgiæ diversæ quot existunt hujusmodi ordines in celebrando Missæ sacrificio usitati.

2° Christus divinum illud Sacrificium instituens, partes ejus essentielles determinavit, nempe panem, vinum aquæ mixtum, oblationem, orationem, consecrationem, sumptionem, et assistentibus communicare volentibus distributionem : hæc semper facienda esse jussit dicendo *Hoc facite in meam commemorationem*. Cætera vero minus essentialia Apostolis eorumque successoribus reliquit determinanda, prout ipsis viderentur magis expe-

dire. Hinc Missa in omnibus Ecclesiis catholicis eadem esse debet quoad partes essentielles a Christo determinatas, sed innumeris modis variari potest relative ad partes quæ dicuntur accidentales.

3° Valde probabile est, ut docet card. *Bona*, Apostolos prima vice Missam celebrasse solummodo post Pentecosten, quando, per effusionem Spiritus sancti, induti sunt virtute ex alto, et ideo legitur in Act. II, 42 : *Erant perseverantes in doctrina Apostolorum, et communicatione fractionis panis et orationibus*.

4° Circumstantiæ orationum ac cæremoniarum quas adhibuerunt Apostoli, non reperiuntur descriptæ, nec in Actibus Apost., nec in aliis libris Novi Testamenti, nec in antiquioribus Patrum operibus. Imo P. *Le Brun* variis testimoniis ac rationibus probare nisus est per quatuor priora Ecclesiæ sæcula, nullam existisse liturgiam scriptam, sed ritus in celebranda Missa solitos memoria tantum fuisse retentos et transmissos, ne profanis innotescerent sanctissima mysteria et contemnerentur. Sic etiam *Renaudot*, P. Pinius, etc. At eruditissimus *Muratori*, in speciali dissertatione de *Rebus liturgicis*, solide videtur demonstrare P. *Le Brun* in eo puncto errasse (*Patrolog. t. LXXIV, col. 847*). Idem sentiunt *Merati*, *Robertus Sala* in comm. Rer. liturg., card. *Bona*, etc.

5° Apostoli per orbem dispersi alii alias addiderunt vel subtraxerunt orationes, lectiones et cæremonias ; eorum successores eandem habebant facultatem idemque pluries fecerunt : unde variæ ortæ sunt liturgiæ, tum in Orientali, tum in Occidentali Ecclesia. In quinto sæculo cœperunt colligi et scribi, secundum P. *Le Brun*, t. III ; multo prius, juxta *Muratori*, ut diximus.

Tres præcipue numerantur in Ecclesia Græca liturgiæ quæ tribuuntur, prima S. Jacobo, secunda S. Basilio, et tertia S. Chrysostomo ; et quatuor in Ecclesia Latina, videlicet Romana, Ambrosiana, Gallicana, et Hispanica seu Mozarabica.

P. I. Liturgia S. Jacobi.

Protestantes generatim hanc volunt rejiciendam esse

liturgiam tanquam apocrypham; multi catholici, inter quos card. *Bona*, t. I, contendunt eam ab ipso S. Jacobo fuisse scriptam, et ad ejus normam cæteras fuisse institutas. Sic etiam eruditissimus Allatius, in speciali hac de re Dissertatione inter opuscula ejus relata. P. *Le Brun*, t. IV, vult mediam tenendam esse viam; hanc quidem liturgiam revera esse B. Jacobi, qui eam instituit Jerusalem, et ad successores suos transmisit; sed contendit, quod aliis probatum non est, illam in quinto sæculo tantum scripto fuisse exaratam, et sancto Apostolo merito attributam, licet quædam in ea factæ fuerint mutationes: v. g., post concilium Nicæn. I, addita est vox *consubstantialis* nomini Filii Dei, et vox *Deipara* nomini B. Mariæ, post concil. Eph.; quædam suppressæ vel additæ sunt orationes, quædam cæremoniæ commutatæ. Sed nihilominus eadem substantialiter remansit liturgia quæ fuit tempore S. Jacobi et cæterorum Apostolorum qui primum celebraverunt Jerusalem. Unde hæc liturgia recte judicatur prima, cæterarum norma, et merito vocatur Hierosolymitana simul et sancti Jacobi. Constans Græcorum et Syriorum traditio eam tribuit B. Jacobo; Patres concilii Constantin. III in Trullo, eam velut opus hujus Apostoli citaverunt, ut ex illa probarent adversus Armenos aquam cum vino miscendam esse in calice.

P. II. *Liturgia S. Basilii.*

Testatur ipse S. Basilius, in Epistola ad clerum Neocæsariensem, se præparasse orationes in celebranda Missa recitandas, ad usum sui monasterii; cæteræ Orientis ecclesiæ eas laudaverunt, adoptaverunt suisque consuetudinibus respectivis accommodarunt. Hinc per plures prodierunt liturgiæ, non solum græcæ, sed syriacæ et armenicæ quæ, licet in pluribus a se discrepantes, nomine S. Basilii decoratæ sunt. Ea quam Constantinopolitani ritibus suis accommodarunt et sequuntur, proprie dicitur liturgia S. Basilii: est in usu apud Græcos nonnullis tantum diebus, nempe in dominicis Quadragesimæ, dempta dominica Palmarum, feria V in Cœna Domini, in Sabbato sancto, in vigiliis Nativitatis et Epi-

phanîæ Domini, et in festo S. Basilii (P. *Goar*). Duplicem liturgiam S. Doctor composuit, unam prolixiorẽ quã diutius Deo vacaret; et alteram breviorẽ, ne tædium populo ipsisque ministris sacris pareret, et quæ certe adhuc longa est, ut videri potest apud P. *Goar*, ubi refertur in extenso, græce et latine.

P. III. *Liturgia S. Chrysostomi.*

S. Joannes cognomento Chrysostomus, eadem ratione pulsus qua S. Basilius, liturgiæ in sua ecclesia usitatæ, quæ dicebatur apostolica, manum admovens, eam concisiorẽ et pressiorẽ reddidit, ut imbecillitati humanæ magis esset accommodata. Ita B. Proclus, ejus discipulus et successor, in opusculo de Liturgia. Leo Allatius et Richardus *Simon* de authenticitate illius opusculi dubitant; *Le Brun* contendit illud non esse B. Procli, et liturgiam Constantinopolitanam S. Joanni non fuisse attributam, nec cognomen Chrysostomi, in illa pluries inscriptum, ei impositum nisi 300 circiter post mortem ejus annis. Concilium in Trullo, anno 692 celebratum, hunc S. doctorem semper vocat Chrysostomum, et præbuit locum liturgiæ Constantinopolitanam ei attribuendi, dicendo, adversus Armenos, illum Ecclesiæ tradidisse aquam vino miscendam esse, quando incruentum peragitur Sacrificium.

Quidquid sit, hæc liturgia, quam P. *Goar* refert integram in græco et in latino sermone, est antiquissima et communiter usitata, exceptis diebus supra memoratis, in quibus juxta liturgiam S. Basilii celebratur, et diebus Quadragesimæ, in quibus Missa præsanctificatorum dicitur, apud omnes Græcos schismaticos et catholicos, in tota Russia, in Bulgaria, in Georgia et Mingrelia, ubi tamen adhibetur lingua sclavona vel georgiana, etc.

P. IV. *Liturgia Romana.*

Liturgia Romana, a B. Petro instituta, ab eodem et a successoribus aucta fuit et emendata. Quo tempore autem scripto fuerit exarata dissentiunt doctores, ut supra diximus. Innocentius I, Romanus pontifex, ad Decen-

tium, Eugubinum episcopum, anno 416 scribens, ait *Constant*: « Quis nesciat aut non advertat id quod a » principe Apostolorum Petro Romanæ Ecclesiæ traditum » est, ac nunc usque custoditur, ab omnibus debere » servari; nec superinduci aut introduci aliquid quod » aut auctoritatem non habeat, aut aliunde accipere vi- » deatur exemplum: præsertim cum sit manifestum in » omnem Italiam, Gallias et Hispanias, et Africam atque » Siciliam, nullum instituisse ecclesias, nisi eos quos » venerabilis Apostolus Petrus aut ejus successores con- » stituerint sacerdotes? » Hinc videtur: 1° omnes Occi- dentis ecclesias ab Ecclesia Romana ortum habuisse; 2° omnes in prima origine eandem in substantia habere debuisse liturgiam. S. Gelasius I, summus Pontifex anno 492 electus, instituit Sacramentarium in quo vetus Ecclesiæ Romanæ liturgia continebatur. Vigilius, anno 528 creatus papa, in Epistola ad Eutherium seu Pro- futurum, in Hispania episcopum, loquitur de canone scripto, ex apostolica traditione suscepto, qui eodem tenore semper dicitur, cum nonnullis tamen mutationibus in memoriam sanctæ solemnitatis, quemadmodum nunc fit in orationibus *Communicantes* et *Hanc igitur*.

S. Greg. Magnus, multas orationes e Sacramentario S. Gelasii detrahens, quasdam addens et alium instituens ordinem, novum composuit Sacramentarium, in quo Romana invenitur liturgia fere de verbo ad verbum ut est hodie, quoad ordinarium Missæ: sed ex hoc tempore multæ additæ sunt novæ Missæ, aliæque mutatio- nes non paucae factæ sunt.

P. V. *Liturgia Ambrosiana.*

Vicecomes, doctor Mediolanensis, in l. 2 de Ritibus Missæ, anno 1620 edito, contendit ritus ecclesiæ Medio- lanensis a S. Barnaba Apostolo fuisse institutos, a S. Mi- rocleto auctos, a S. Ambrosio illustratos et inde no- mine ejus decoratos. Walfridus Strabo, in nono sæculo scribens, ait, de Rebus eccles., cap. 22 (Biblioth. Patr. t. xv, 2 part.): « Ambrosius Mediolanensis episcopus,

» tam Missæ quam cæterorum dispositionem officiorum » suæ ecclesiæ et aliis Liguribus ordinavit. Quæ et usque » hodie in Mediolanensi tenentur ecclesia. » Huic gravis- simi momenti testimonio suffragatur ecclesiæ Mediola- nensis et totius Italiæ traditio, a qua sine evidenti ratione, inquit card. *Bona*, l. 1, cap. 10, *recedendum non est*.

Quando Carolus Magnus et papa Adrianus I exigere voluerunt ut omnes ecclesiæ Occidentales ritum Roma- num adoptarent, Mediolanenses suum ritum servarunt. Licet peccare potuerint non obtemperando, bulla tamen S. Pii V non fuerunt obstricti, quia ritus eorum tunc antiquitate requisita jam gaudebat.

Attamen plurimæ diversis temporibus factæ sunt mu- tationes in ritu Ambrosiano, auctoritate archiepiscopo- rum, ut ex collatione variarum Missalis editionum aperte videtur.

Ordo Missæ juxta hunc ritum reperitur apud *Martène* et apud P. *Le Brun*.

P. VI. *Liturgia Gallicana.*

Liturgia Gallicana ea est quæ in Galliis ante Pepinum et Carolum Magnum erat usitata. Non erat una sub omni respectu, sed idem servabatur ordo precum, licet oratio- nes essent diversæ: unde communius judicatur illam plures habuisse auctores, qui adhuc sunt ignoti. Proba- bile tamen videtur eam, maxima ex parte, tribuendam esse S. Hilario Pictaviensi, versus annum 367 mortuo.

Certum est hanc liturgiam a Romana fuisse diversam, et plurimæ sunt rationes judicandi eam ex liturgiis Orientalibus magna ex parte ortum habuisse per primos Galliarum episcopos, qui fere omnes, ut S. Pothinus, S. Irenæus, S. Trophimus, S. Saturninus, ab Oriente venerant, licet missionem suam, juxta veterem traditio- nem, a Romano pontifice obtinuissent.

Pepinus, deinde Carolus Magnus, tantam rituum di- versitatem in celebratione sanctissimorum mysteriorum ægre ferentes, jusserunt ut Sacramentarium S. Gregorii ab Ecclesia Romana acceptum, ritibus Gallicanis ubique

substitueretur; et Carolus Calvus, in Epistola ad clerum Ravennatem, ait: « Usque ad tempora atavi nostri Pip-
» pini, Gallicanæ ecclesiæ aliter quam Romana vel Me-
» diolanensis ecclesia divina celebrabant officia, sicut
» vidimus et audivimus ab eis qui ex partibus Toletanæ
» ecclesiæ ad nos venientes, secundum morem illius ec-
» clesiæ coram nobis sacra officia celebrarunt. Celebrata
» sunt etiam coram nobis Missarum officia more hiero-
» solymitano, auctore Jacobo apostolo, et more constan-
» tinopolitano, auctore Basilio: sed nos sequendam
» dicimus Romanam Ecclesiam in Missarum celebra-
» tione. »

Ex eo tempore, antiqua liturgia Gallicana fuit dere-
lictæ et in Romanam mutata: in plerisque tamen eccle-
siis retenti, vel, decursu temporis, adjecti sunt ritus
unicuique peculiare, qui huc usque perseveraverunt,
v. g., in ecclesia Lugdunensi, in Rothomagensi, in Pa-
risiensi, in Cenomanensi, etc. Sed in omnibus eadem est
ordinatio Missæ, videlicet introitus, *Kyrie, eleison, Glo-
ria in excelsis*, collecta, epistola, evangelium, Symbo-
lum certis diebus, offertorium, etc.; idem canon ex Sa-
cramentario S. Gregorii excerptus, etc. Ergo revera
eadem est substantialiter liturgia, licet eadem non sint
verba in cunctis partibus, nec eadem cæremoniæ.

Quatuor exstant Missalia veterem liturgiam Gallica-
nam continentia; card. *Bona* duo indicat; card. *Tom-
masi* hæc duo cum alio tertio recentius reperto collegit
et typis Romæ mandavit anno 1580. Doctissimus *Mabil-
ton* quartum invenit in monasterio Bobiensi, et in suum
Museum Italicum inseruit. Tria alia etiam edidit et il-
lustravit in opere inscripto: *De Liturgia Gallicana*, an-
no 1685.

Matthias Flaccus Illyricus, Lutheranus, Missam lati-
nam ex veteri codice vulgavit Argentinæ, anno 1557, ut
catholicis oppositam; sed, re maturius perpensa, ipsi
Lutherani agnoverunt eam sibi non favere. Plurimi vo-
lunt illam, in Gallia et Germania, ante Ordinis Romani
introductionem, fuisse usitatam, pro antiqua Gallicana

habendam et ad S. Greg. tempora referendam esse. Sic
ipse Illyricus. Alii vero, ut P. *Menard*, notis in Sacra-
ment. S. Greg., card. *Bona*, l. 1, cap. 12, P. *Martène*,
id negant: fatentur tamen eam esse saltem decimi sæ-
culi, et probabiliter noni.

In pluribus ecclesiis quædam existunt consuetudines,
plus minusve antiquæ, v. g., dandi benedictionem epi-
scopalem ante communionem, preces publicas pro diver-
sis personis et necessitatibus fundendi, denuntiationes
festorum et jejuniorum faciendi intra Missam solem-
nem, etc.

P. VII. Liturgia Hispanica et Mozarabica.

P. *Le Brun*, t. III, docet et probat fidem catholicam in
Hispaniam fuisse importatam per viros a Sede Aposto-
lica missos, ac proinde liturgiam Romanam ibi primum
fuisse usitatam; sed in quinto sæculo innumeri populi
barbari hanc regionem invaserunt, omnia turbaverunt,
novos ritus passim induxerunt, præsertim Gothi ex
Oriente venientes, et variæ jam cœperunt existere litur-
giæ. Anno 538, Vigilius, summus Pontifex, ordinatio-
nem Missæ Romanæ misit ad Eutherium seu Profutu-
rum, in Hispania episcopum, et concilium Bracarense
jussit, anno 563, ut omnes sacerdotes juxta illam dein-
ceps celebrarent, quod supponit liturgiam tunc vigen-
tem a liturgia Romana discrepare.

Non obstante hoc statuto, variæ consuetudines a litur-
gia Romana alienæ, vel perseveraverunt, vel ab aliis re-
gionibus, v. g., a Gallia et præsertim a Constantinopoli
introducæ fuerunt, et inde aucta est confusio. Versus
finem sexti sæculi, et in initio septimi, S. Leander,
Hispalensis episcopus, et S. Isidorus, ejus frater ac suc-
cessor, conati sunt novam ordinare liturgiam, quæ in
concilio Toletano IV, anno 633 celebrato, adoptata, facta
est communis omnibus ecclesiis Hispaniæ et Galliæ Nar-
bonensis, Gothis Hispaniarum tum subjectæ.

Hæc liturgia vocata est Gothica, a nomine gentis tunc
regnantis: deinde in octavo sæculo, dicta est Mozaraba

vel Mozarabica, quia cum Arabes pene omnem Hispaniam occuparent, Christiani inter eos degentes appellati fuere *Mixtarabes*, et per corruptionem *Mozarabes*, id est, mixti Arabibus. Sic communiter auctores, aliis tamen aliam originem assignantibus, ut videri potest apud *Labbe*.

Quidam errores in hanc liturgiam, ex inadvertentia, ignorantia aut negligentia irrepserant, vel saltem quibusdam illius verbis abusi sunt Felix Urgelitanus et Elipandus, Toletanus episcopus, in octavo sæculo, ut suam tuerentur sententiam, qua volebant Christum ratione humanitatis dici posse filium Dei adoptivum.

In undecimo sæculo, Alexander II, Gregorius VII et Urbanus II nihil omiserunt per triginta annos ut officium Romanum per totam Hispaniam reciperetur: cooperantibus regina Constantia, ex Galliis oriunda, et regibus Ramiro, Sanctio ac præsertim Alphonsio, tandem abolitus fuit ordo Mozarabicus, et Ordo Romanus Gallicus ei substitutus.

Illustris card. *Ximènes*, anno 1500, Missale Mozarabicum novis characteribus excudi mandavit, totum ritum veterem, nonnullis mutationibus adjunctis, instauravit, collegium instituit sacerdotum qui juxta hunc ritum, in sacello quod ipse in majori ecclesia Toletana fundavit, et in quinque parœciis quotidie celebrarent. Sic ritus Mozarabicus fuit restitutus et usque nunc perseveravit: ejus ordo reperitur apud card. *Bona*, *P. Martène* et *P. Le Brun*.

P. VIII. *Aliæ liturgiæ.*

Præcipuas memoravimus liturgias, tum Orientalis, tum Occidentalis Ecclesiæ: sed insuper aliæ sunt plures non parvi momenti.

1° *Liturgia S. Marci*, quæ etiam dicitur *S. Cyrilli Alexandrini*, quia ab eo, *S. Marci* successore, scripta et perfecta fuit in quinto sæculo. Non est dubium quin fuerit in lingua græca tunc communi, sicut duæ aliæ liturgiæ in ecclesia Alexandrina atque in toto Ægypto

simul usitata, nempe liturgia *S. Basilii*, et altera *S. Gregorii Nazianzeni*, cognomento Theologi. Verum *Dioscorus*, patriarcha Alexandrinus, factus *Eutychianus*, in concilio Chalcedonensi damnatus, et suæ damnationi subscribere nolens, magni schismatis fuit pater. Catholici definitionibus concilii Chalcedonensis adherentes, vocati sunt *Melchitæ*, a verbo arabico idem significante ac regii, gallice *royalistes*; quia mandato imperatoris *Marciani*, qui concilium Chalcedonense recipiendum jusserat obtemperaverunt. Qui vero partes *Dioscori* secuti sunt, appellati fuerunt *Jacobitæ*, a quodam *Jacobo Syro*, vehementi concilii Chalcedonensis adversario, episcopo *Edesseno*, anno 577 æræ nostræ defuncto; et *Monophysitæ*, quia unicam admittebant naturam in Christo. *Melchitæ* lingua græca uti perrexerunt, sed *Jacobitæ* in lingua vulgari ægyptia officium celebrabant; unde arabice, per corruptionem, a verbo græco Ἀγρυπτος dicti sunt *Cophtæ*. Huc usque exstiterunt in Ægypto, in Æthiopia et in Abyssinia; suam liturgiam, quæ est vetus Alexandrina, seu *S. Marci*, diu habuerunt in lingua ægyptiaca seu cophtica, postea in lingua arabica quæ facta est communis. Ordo ejus legi potest apud *P. Le Brun*, t. iv.

2° *Liturgia Æthiopica*. *S. Frumentius*, a *S. Athanasio* in Æthiopiam missus, anno 331, liturgiam Alexandrinam secum importare debuit, et *P. Le Brun* putat eam probabiliter primam omnium fuisse scriptam in lingua æthiopica. Æthiopes, cum Ægyptiis seu *Cophtis* conjuncti, diversas eorum liturgias adoptarunt, et duodecim habent: quæ communior est apud illos, sub nomine Apostolorum, ex lingua chaldaica sive æthiopica in latinam conversa, Romæ impressa est, anno 1549.

3° *Liturgia Syriaca*. Liturgiæ *S. Jacobi* et *S. Basilii* in quinto sæculo scriptæ fuerunt græce, pro magnis urbibus in quibus omnes loquebantur græce, et simul in lingua syriaca pro Syria, sicut in lingua cophtica pro Ægypto. Christiani divisi sunt in Oriente in Ægypto, occasione concilii Chalcedonensis, in *Melchitas* et *Jacobitas*: hi et illi communem retinuerunt liturgiam

syriacæ scriptam, cujus ordo legi potest apud P. *Le Brun*, t. IV.

4° *Liturgia Maronitica*. Maronitæ sunt populus ex Phœnicia oriundus, in monte Libano et in quibusdam civitatibus Syriæ habitans, cujus primus Apostolus fuit S. Simeon Stylita, qui, per vitam suam singularem et sua miracula multos attrahens, atque e columna sua erudiens ac dehortans, eos ad amplectendam religionem christianam determinavit in quinto sæculo. Quidam eorum, cæteris manentibus semper catholicis, Monothelitarum hæresi imbuti sunt; sed anno 1182, errores suos inter manus Aimerici, patriarchæ Antiocheni, catholici, abjecerunt. Ex eo tempore, omnes Sedi Apostolicæ firmiter adhæserunt, et affirmari potest ipsam gentem semper fuisse catholicam, quod sic testatur Bened. XIV, app. VII, ad calcem t. I: *Profecto Maronitæ fuerunt semper, quales et hodie sunt, integre catholici, cum hac sancta Sede conjuncti.*

Nomen suum probabiliter sortiti sunt, ut vult P. *Le Brun*, a Joanne, dicto Marone, quia religiosus erat e monasterio S. Maronis, in diocesi Apamiensi, et eorum fuit patriarcha in initio octavi sæculi.

Missale eorum, in lingua chaldaico-syriaca, impressum fuit Romæ, an. 1592 et 1594, et quatuordecim continet liturgias, sub titulis S. Xisti papæ, S. Joannis Chrysostomi, S. Joannis Evangelistæ, S. Petri principis Apostolorum, duodecim Apostolorum, S. Dionysii, S. Cyrilli, S. Matthæi, S. Jacobi, S. Marci, etc. Omnes, una excepta, reperiuntur apud *Renaudot*, t. II, cum doctissimis notis.

5° *Liturgia Armeniaca*. Armeni, juxta antiquam et generalem traditionem, ab Aram filio Sem descendunt et suum habent nomen. Magnam occupant regionem, cui nomen suum imposuerunt, inter mare Caspianum et mare Rubrum, secus flumen Araxen, trans et citra illud: successive vexati a Persis, Romanis, Sarracenis et Turcis, multi ex illis in alias regiones migraverunt, et inveniuntur in Tartaria, Moscovia, Polonia, Turcia.

Tenent Armeni apostolos Thaddæum et Bartholomæum fidem apud eos prædicasse: certum est in initio tertii sæculi numerosos jam exstitisse Christianos in illo regno, cum, ex Euseb., Hist. Eccl. l. 9, cap. 6, imperator Maximus bellum Armenis, huc usque Romanorum amicis, indixerit, anno 235, quia erant christiani, et multi coronati fuerint martyrio sub Decio et Diocletiano. Tenent insuper magnam Armeniam ad fidem adductam esse, quarto ineunte sæculo, cura Gregorii Illuminatoris, qui primum regem Tiridatem converterat. Certum videtur hunc Gregorium a Leontio, Cæsarensi episcopo, ordinatum fuisse episcopum et in Armeniam missum, ac multos alios episcopos a S. Basilio, Leontii successore, in Armenia fuisse constitutos: unde concluditur Armeniam nondum habuisse patriarcham, sed Cæsarensi metropoli subjectam esse.

In sexto sæculo, Armeni errores Monophysitarum adoptarunt, vincula unionis cum catholicis ruperunt, et in conciliabulo ad hoc convocato, anno 551, actum suæ separationis solemniter confirmarunt. Æram suam ab hoc anno vel ab anno 552, in memoriam hujus actus, numerant, et universalem ex hoc tempore semper habuerunt patriarcham, in urbe Etmiazim residentem, qui, viginti sex archiepiscopos et septuaginta quinque episcopos habebat sibi subjectos anno 1670.

Alius est patriarcha in Armenia minori, quinquaginta habens suffraganeos, qui in septimo sæculo se declaravit a patriarcha Etmiazim independentem. Alii etiam nunc existunt patriarchæ Armeni Constantinopoli et Jerusalem, sed a magno patriarcha dependentes.

In variis temporibus Armeni ostenderunt se paratos esse hæresim abjicere et Ecclesiæ Romanæ se adungere: exigua provincia, nomine Naxivan, ab anno 1333 fere tota est catholica; habet archiepiscopum catholicum et monachos, olim S. Basilii, qui regulam FF. Prædicatorum amplexi sunt: plurimi sunt catholici in Moscovia et in Polonia. Dum celebraretur concil. Florent. anno 1438, patriarcha Minoris Armeniæ quosdam misit

legatos ad papam Eugenium IV, qui, concilio expleto et Græcis jam profectis, cum pluribus episcopis Latinis adhuc Florentiæ manentibus celebre edidit Decretum ad Armenos. Magnus patriarcha, archiepiscopi et episcopi ipsi subjecti nunquam illud decretum admittere voluerunt, sicque in erroribus suis permanent obstinati. Ex tunc tamen multi exstiterunt catholici Armeni, tum in ipsa Armenia, tum Constantinopoli et in aliis Orientis partibus. Religiosus, e monasterio Armenorum catholicorum, in parva insula prope Venetias sito, nobis anno 1825 dixit, 2,000,000 circiter existere catholicos suæ gentis in Armenia. Qui Constantinopoli degunt, ab anno 1830 catholicum habent patriarcham,

Liturgia Armenorum ortum habuit a S. Athanasio et a S. Joanne Chrysostomo, qui apud eos relegatus mortuus est: in lingua eorum fuit scripta et usque in hodiernum diem sic perseveravit, tum apud hæreticos, tum apud catholicos, cum nonnullis tamen mutationibus ad substantiam non pertinentibus, ut videre est apud P. *Le Brun*, t. v.

6° *Liturgia Nestoriana*. Nestorius in concilio Ephesino, anno 431, damnatus ac depositus, definitioni concilii acquiescere noluit; relegatus et miserrime mortuus, multos reliquit asseclas qui errores ejus per magnam Orientis partem propagaverunt, in Perside, in India, in Malabar, in vasto imperio Sinensi, ut constat ex celebri inscriptione, anno 1625, in urbe Sigamfu, provinciæ Xinsi, reperta, characteribus sinensibus et syriacis constanti, etc.

Omnes semper et ubique servaverunt liturgias Nestorii et Theodori Mopsuesteni, in lingua syriaca scriptas, quia originem habuerunt in Syria et in Mesopotamia, ubi hæc lingua erat vulgaris; Missalia eorum tertiam continent liturgiam quam vocant Apostolorum. Earum ordines et differentię legi possunt apud P. *Le Brun*, t. iv.

Notandum, cum eruditissimo *Renaudot*, diversas linguas orientales in quibus scriptæ sunt liturgiæ recensitæ, licet olim vulgares, a multo tempore esse mortuas

et tamen in officiis ecclesiasticis semper usitatas: morem igitur ecclesiarum Orientalium invocare non possunt hæretici contra praxim Ecclesiæ Romanæ.

Aliæ multæ exstiterunt liturgiæ apud Orientis christianas gentes: auctor a card. *Bona* citatus, l. 1, cap. 9, n. 9, ait supra quinquaginta numerari, partim communes, partim singularum gentium proprias.

7° *Aliæ liturgiæ Occidentis*. Præter autem præcipuas liturgias Latinas supra expositas, aliæ non pauca a Romana diversæ numerari possent, ut Africana, Clementina, quæ in l. 8 Constit. Apostolicarum reperitur, Hibernica, Dionysiana, Aquileiensis, Illyrica, Trevirensis, Bobiensis, etc.

Præterea varii sunt religiosi ordines proprias habentes liturgias a Sede Apostolica approbatas aut legitime introductas ante bullam S. Pii V. Eo sensu igitur ritum Romanum sequuntur, quod in forma et dispositione cum Romanis conveniant, omnes scilicet habentes confessionem, introitum, collectam, epistolam, graduale, versum vel tractum, evangelium, symbolum, offertorium, præfationem, eundem canonem, communionem, gratiarum actionem et finem; licet alii psalmum *Judica* omittant, alii brevioris confessionis formulam habeant, alii diversis verbis panem et vinum offerant, alias epistolas, diversa Evangelia legant, non easdem festivitates celebrent, aliter procedant, incensum adoleant, etc. Hæc enim notant *Bona*, l. 1, cap. 7, n. 5; *Cavalieri* apud *Merati*, t. i; ipse *Merati*, et nullo modo increpant, quamvis post Constitutionem *Quod a nobis*, S. Pii V, usum Breviarii Romani præscribentis, scripserint, quia supponunt ecclesias et ordines, propria Breviaria ac Missalia habentes, in exceptione bullæ S. Pii V versari.

In infra dicendis ordinem Missalis Romani secuturissimus.

ARTICULUS SECUNDUS.

DE VARIIS LITURGIE NOSTRÆ PARTIBUS.

Breviter unamquamque liturgiæ nostræ partem hic exponemus.

1° Antiphona *Introibo*. Antiphona, a verbo Græco ἀντιφωνέω, olim significabat id omne quod alternatim cantabatur, et nunc significat notabiliorem partem ex psalmo cantando excerptam ut ante psalmum cantetur vel saltem incipiatur, et post psalmum integra repetatur. Versus *Introibo*, ex psalmo *Judica* eductus, optime congruit actioni quæ incipienda est.

2° Psalmus *Judica* statim dicitur. Utrumque, scilicet antiphona *Introibo* et psalmus *Judica*, non semper fuerunt in usu, nec etiam nunc in pluribus liturgiis usantur. Verumtamen in Missalibus Gallicanis, Germanicis, Anglicis et Romanis, saltem a nono sæculo reperiuntur, sed non in Sacramentario S. Gregorii: unde institui debuerunt inter septimum et nonum sæculum.

3° *Confessio*. In veteri Lege, summus sacerdos, hircum viventem pro peccatis oblaturus, confitebatur *omnes iniquitates filiorum Israel, et universa delicta atque peccata eorum*, Lev. XVI, 21; omnes qui sacrificia offerebant, suas iniquitates confitebantur, ut ex quatuor primis Levitici cap. colligitur, et rabbinus Maimonides formulam hujus confessionis in suo Tractatu de Sacrif. refert. Tunsio pectoris semper habita est ut signum doloris et pœnitentiæ: ideo in antiquissimis liturgiis aliqua præscribitur vel supponitur confessio ante Missæ sacrificium; sed multum variant formulæ. Ea qua nunc utitur Ecclesia Romana papæ Damaso, anno 384 mortuo, vel etiam Pontiano, anno 235 defuncto, tribuitur; sed in Sacramentario S. Greg. non invenitur, nec in Missalibus decimo tertio sæculo antiquioribus. Nunc autem in omnibus ecclesiis Latinis est usitata cum nonnullis variantibus, v. g., in Hispania et in ordinibus religiosis nomen patroni nominibus Petri et Pauli additur. Nemo talem

additionem propria auctoritate facere potest. Gardel., t. VI, p. 85.

4° Orationes *Misereatur* et *Indulgentiam* in antiquis Ritualibus seu Pœnitentialibus ac Missalibus non reperiuntur, saltem in ea forma qua nunc existunt: attamen *Grancolas* probat eas jam esse veteres et universales, paucis mutationibus exceptis.

5° Versus *Deus tu conversus*, etc., in plerisque Missalibus non inveniuntur, inquit *Grancolas*.

6° *Aufer a nobis*. In omnibus liturgiis aliqua præcipitur oratio sacerdoti ad aram sacram accedenti, sed vel forma non determinatur, vel multum varia est. Oratio *Aufer a nobis* in antiquis plurimis Sacramentariis reperitur, et in Ordine Romano XIV, § 71, apud *Mabillon*, Museo Italico, t. II, in quibusdam Ecclesiis dicitur ante confessionem, in aliis ad infimum gradum altaris, etc.

7° *Oramus te*. Hæc oratio reperitur in pluribus Sacramentariis veteribus, et in Ordine Romano citato; in aliis vero deest. Carthusiani et Dominicani eam non dicunt. Carmelitæ illam non dicebant ante reformationem Missalis sui, anno 1584, nec clerus Parisiensis ante adoptionem Ordinis Missæ S. Pii V, anno 1615.

8° *Introitus*, sic dictus quia, sacerdote ad altare introeunte, canitur, non semper fuit in usu: in primis temporibus Missa per lectiones Scripturæ incipiebat, sicut hodie feria VI in Parasceve. Tenetur probabiliter papam Cœlestinum I, in quinto sæculo, statuisse ut unus psalmus cum sua antiphona cantaretur a choro, dum sacerdos cum suis assistentibus e sacrario ad altare procederet. S. Greg. hunc psalmum ad antiphonam cum uno versu reduxit, cui semper addita est doxologia *Gloria Patri*, excepto tempore Passionis, et Missa ejus per introitum sic formatum incipit. Sacerdos ad altare perveniens se signabat, dicens *In nomine Patris*, etc., deinde Introitum recitabat: hinc mos se adhuc signandi, sine formula *In nomine Patris* quæ ante psalmum *Judica* dicta est. Nunc quidam Introitus, non ex Psalmis, sed ex aliis Scripturæ partibus vel ex compositione ecclesiastica formantur.

9° *Kyrie, eleison*. Hæc verba græca, verbis latinis, *miserere, Domine*, correspondentia, antiquissimi sunt usus in orationibus ad Deum. Isaias, cæcus prope Jericho, mulier Chananæa et decem leprosi sic oraverunt, dicentes : *Miserere mei*. Hic modus orandi in Ecclesia Græca primum usurpatus, in Ecclesiam Latinam sine conversione sermonis fuit invecutus, ignoramus quo præcise tempore. Concil. Vasense II, in Gallia anno 529 habitum, loquitur de hac praxi tanquam de re usitata, et statuit eam deinceps in Gallia sicut in Italia et Græcia sequendam esse.

Apud Græcos solus populus repetit *Kyrie, eleison*, sine mutatione in *Christe*; in liturgia Ambrosiana ter dicitur *Kyrie, eleison*, post *Gloria in excelsis*, ter post Evangelium et ter in fine Missæ, ante benedictionem, sine *Christe, eleison*.

Primitus non erat statutum in Ecclesia Latina quoties hæc formula repeteretur : hoc pendeat a nutu celebrantis vel diaconi qui aliquo signo finem imponebat. Inter verba *Kyrie* et *eleison* pluries quædam addita sunt verba v. g., *Kyrie, rex genitor ingenite, vera essentia, eleison*; *Kyrie, luminis fons et rerum conditor, eleison*; *Kyrie, qui nos imaginis tuæ signasti specie, eleison*, etc. Illæ additiones sæpe longiores, ut in Missali sub Paulo III impresso videri potest, deletæ sunt, et cantus fuit retentus; unde contigit, ait *Grancolas*, cantum *Kyrie, eleison*, nunc adhuc esse longum in Missa solemnium.

Mos invaluit, sive a S. Gregorio, ut quidam volunt, sive ab alio, ut novies diceretur *Kyrie* vel *Christe, eleison*, ter pro unaquaque persona sanctissimæ Trinitatis.

10° *Gloria in excelsis*. Hic hymnus vocatur Angelicus, quia incipit per verba quibus Angeli nativitatem Christi celebrarunt, dicentes : *Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, Luc. II, 14. Est antiquissimus : in Constitutionibus Apostolicis, l. 7, cap. 47, refertur sub nomine *Orationis matutinæ*. S. Athanasius volebat christianas virgines eum singulis diebus mane recitare. Latini illum antiquo more dicebant in officio matutino, saltem diebus dominicis, et Græci illum adhuc

recitant, non solum in Missa, sed in Laudibus, et vocant magnam doxologiam : *Gloria Patri* est minor doxologia. Plurimi hunc hymnum tribuerunt S. Hilario Pictaviensi, in quarto sæculo; alii papæ Telesphoro, in secundo sæculo; alii Symmacho, in quinto sæculo. Sed antiquior videtur ipso S. Hilario. IV concil. Tolet., anno 633, dicit reliqua quæ sequuntur, post verba evangelica, a doctoribus ecclesiasticis composita fuisse. Nihil ultra certo scire possumus.

S. Gregorius, in suo Sacramentario, præscribit ut ille hymnus singulis diebus dominicis et festivis ab episcopis post *Kyrie, eleison*, dicatur, et a presbyteris in sola Pascha : hæc consuetudo viguit usque ad undecimum sæculum, quo permissum est ut a presbyteris sicut ab episcopis, cunctis diebus dominicis et festivis diceretur. Sub S. Pio V statutum fuit ut, quotiescumque in officio nocturno dictus fuisset hymnus lætitiæ, *Te Deum*, diceretur in Missa hymnus exultationis, *Gloria in excelsis*. Dicitur insuper feria quinta in Cæna Domini et Sabbato Sancto, in Missa de die; non vero per Adventum et a Septuagesima usque ad Pascha, nisi occurrant festa, nec in feriis majoribus aut per annum.

In nonnullis Missalibus decimi quarti et decimi quinti æculi quædam insertæ sunt additiones inter verba prædicti hymni, sicut inter verba *Kyrie, eleison*, v. g., *Laudamus te; laus tua, Deus, resonet coram te, rex; Benedicimus te, qui venisti propter nos, rex Angelorum*, etc. Nicolaus V has prohibuit additiones.

11° *Dominus vobiscum*. Hæc salutationis forma legitur in II Paralip. xv, 2; populus respondet, *et cum spiritu tuo*, utendo verbis Apostoli, Gal. vi, 18 : *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro*. Celebrans osculatur altare in medio, ut salutationem Christi accipiat, et versus ad populum, eum, quasi personam Christi gerens, salutatur, omnem gratiam et benedictionem precans. Usque ad tempus Durandi, in decimo tertio sæculo existentis, omnis populus salutationi respondebat, gratiam et ipse celebranti adprecans : nunc autem solus minister in